

WAAROM JAN?

Geschiedenis geniet grote belangstelling van Jan Nuis, en dat in diverse van haar aspecten. Om slechts enkele te noemen: Jan is een expert in de historie van de Nederlandse Marine, en in de regionale geschiedenis van het Gooi (in het bijzonder van Naarden); hij heeft grote belangstelling voor de geschiedenis van de (informatie-)techniek; en vanuit zijn interesse voor de (contemporaine) geschiedenis van wiskunde en informatica is hij een van de initiatiefnemers geweest voor de oprichting van de Commissie Persoonlijke Archieven Wiskundigen.

Maar een heel bijzondere plaats wordt toch wel ingenomen door de genealogie. Met groot respect hebben Jan's collegae van tijd tot tijd kennis kunnen nemen van zijn bijzondere deskundigheid op dit gebied. Met noeste inspanning ontgint Jan daarbij steeds verder de geschiedenis van eigen voorgeslacht.

Met veel genoegen wil ik Jan Nuis hierbij een handreiking doen, juist ten behoeve van zijn genealogisch familie-onderzoek. Daarnaast wil ik hem een probleem voorleggen, met een hypothese betreffende de beantwoording daarvan. Ik hoop dat de studie, nodig voor de toetsing van deze hypothese en voor de correcte behandeling van de vraagstelling, zal bijdragen aan een plezierige en gezondheid bevorderende invulling van een deel van de leegte, ontstaan door zijn terugtrekking uit actieve dienst. De vraag is immers belangrijk en intrigerend genoeg!

Eerst dan mijn bijdrage aan de stamboom Nuis: een bijdrage die, naar mijn stellige verwachting, de kennis over de oorsprongen van dit geslacht met eeuwen vervroegt. Bovendien betreft het een voorouder waarover niemand zich behoeft te schamen: Karel de Grote, Charlemagne!

Inderdaad: met wiskundige zekerheid mag Jan Nuis Karel de Grote aan de lijst van zijn voorouders toevoegen. Het bewijs is weliswaar niet constructief - er blijven voorlopig nog een paar lacunes tussen Karel en Jan - maar dat mag niet deren: Jan is gelukkig geen verstokte intuitionist.

De bewijsvoering is tegelijkertijd verrassend eenvoudig en verbluffend overtuigend. Men merke eerst het volgende op. Als de stamboom van Jan Nuis een echte boom zou zijn, een graaf zonder circuits - met andere woorden, als in zijn voorgeslacht nooit huwelijken zouden hebben plaats gevonden tussen personen die (hoe ver ook) met elkaar verwant waren - dan zou Jan in de dagen van Karel (742-814) meer dan 2^{40} voorouders gehad moeten hebben. Tussen toen en nu liggen immers ruim 40 generaties. Het lijkt geen twijfel (kijk Jan maar eens goed aan!) dat meer dan de helft van die voorouders in Europa leefden, nog altijd 2^{39} personen, of, als U liever tientallig rekent, meer dan 10^{12} . De meest optimistische schattingen over de totale bevolking van Europa omstreeks het jaar 800 blijven echter ruim beneden veertig miljoen [cf. Colin McEvedy & Richard Jones, Atlas of World Population

Liber Amicorum drs J. Nuis 1964-1991

History. Penguin Books, Harmondsworth, 1978]. Conclusies:

(i) de stamboom van Jan Nuis is (beschouwd als graaf) geen boom: huwelijk tussen verwanten kwam in zijn voorgeslacht veelvuldig voor;

(ii) de generieke europeaan uit 800 is tenminste tienduizendvoudig voorouder van Jan.

Nu wil dat natuurlijk niet zeggen dat Jan van iedereen afstamt (het idee alleen al!). In de genenpool van het Europa van toen was de drift betrekkelijk lokaal: genetische interactie tussen (bijvoorbeeld) bewoners van de Krim (Oekraïne) en De Krim (Overijssel) kwam toen - anders dan in vroegere eeuwen - nauwelijks voor. Bovendien hadden niet alle mensen van toen nageslacht, terwijl andere geslachten uit de negende eeuw inmiddels al lang zijn uitgestorven. Maar Karel de Grote had wel degelijk nakomelingen: van hem zijn 18 kinderen bekend, en tenminste 20 kleinkinderen; in de zevende generatie zijn 99 nakomelingen gedocumenteerd (het waren er in werkelijkheid ongetwijfeld veel meer!) [zie K.F. Werner, *Die Nachkommen Karls de Groszen*, in: Wolfgang Braunfels (Herausg.), *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, Bd IV. Schwann, Düsseldorf 1967²]. In talloze Europese geslachten, waarvan de genealogische gegevens tot de vroege middeleeuwen terug reiken, kan men dan ook vroeger of later afstamming van Charlemagne aantonen [cf. Erich Brandenburg, *Die Nachkommen Karls des Groszen, 1.-14 Generation*. Leipzig 1935].

Onontkoombaar dringt zich de conclusie op dat de kans, dat Karel de Grote een voorvader is van Jan Nuis, geschreven moet worden als 0.9999..... gevolgd door nog zoveel meer negens, dat zelfs een zo gewetensvol en precies financieel beheerder en economisch directeur als Jan Nuis altijd geweest is, tegenover de meest veeleisende accountant of de meest exacte controleur van de Rekenkamer deze in volle overtuiging als 1 zal presenteren!

En nu de probleemstelling: WAAROM JAN? Uitvoeriger: *waar komt het gebruik van de doopnaam Jan vandaan?*

Onnozele vraag, denkt U. Jan, Jo, Hans, Iwan, Juan, Jack, Nino, Wannes en nog een veelvoud van andere vormen, ze gaan allemaal terug op de bijbelse naam Johannes, een van de gebruikelijkste Joodse namen, die onder meer gedragen werd door St. Jan de Doper en Sint Jan de Apostel. Geen wonder dus dat in het (traditioneel christelijke) Europa de vele afleidingen van Johannes tot de meest bebezigde namen behoren!

Maar U interrumpeert te vroeg: U hebt niet goed naar mijn vraag geluisterd. Die luidde *niet* 'waar komt de naam Jan vandaan', maar 'waar komt het *gebruik* van de naam Jan vandaan'. En dan bedoel ik in het bijzonder: het gebruik van die naam in de Lage Landen en hun buurlanden, in *West-Europa* dus.

Karel de Grote noemde géén van zijn 18+ kinderen Jan of Johanna, en vele generaties lang kom je die naam helemaal niet tegen, niet bij de nakomelingen van Karel en evenmin bij andere bekende geslachten in West-Europa. Toen graaf Floris van Holland (de vijfde van die naam) zijn omstreeks 1284 geboren zoontje Jan noemde, was dat een geheel nieuwe naam in de grafelijke familie. Ja, Floris' tante Aleid was met een Jan gehuwd, Jan van Avesnes, graaf van Henegouwen; maar in het

huis van Gerulf was de naam nooit eerder gebruikt [vgl. E.H.P.Cordfunke, Gravinnen van Holland. Huwelijk en huwelijkspolitiek van de graven uit het Hollandse Huis. De Walburg Pers, Zutphen 1987. Ook: A.W.E.Dek, Genealogie der Graven van Holland. Dissertatie UvA 1954].

Toegegeven, zeven jaar voordat Jan van Holland geboren werd, was al de 21e paus gestorven die de ambtsnaam Johannes had aangenomen, en de toekomstige Johannes XXII, Jacques Duèse, was inmiddels al 39 jaar oud. Maar deze pausen waren niet met deze naam *gedoopt*. Het is niet verrassend dat juist geestelijken bij hun wijding een bijbelse naam aannamen, en dat Jan daarbij hoge ogen gooide. Vroege voorbeelden daarvan zijn Johannes Scotus Eriugena (IXe eeuw) en Johannes Parvus (John of Salisbury, c.1115-1180, bisschop van Chartres). Maar als we deze wijdingsnamen niet meereken, en naar 'normaal' gebruik (als doopnaam) vragen, dan duurt het heel lang voordat het gebruik van Jan (of varianten ervan) te documenteren is. De oudste die ik bij een snelle rondblik door een stapel genealogisch materiaal aantrof, zijn Ivan van Aalst, heer van Waas (1117-1145), Jean de Brienne (1148-1237; 1210 titulair koning van Jeruzalem; 1231 keizer van Constantinopel) en João van Portugal, geboren in 1156 als zoon van koning Afonso I (en een nazaat van Charlemagne). Bekender is wellicht een andere nakomeling van Karel, nl. John Lackland, de enige Engelse koning die ooit Jan geheten heeft (geboren in 1167). Als de vrouwelijke variant Johanna mee mag doen, dan is de vroegste mij bekende draagster Johanna van Montferrat, die in 1128 huwde met Willem Clito (korte tijd graaf van Vlaanderen).

Maar goed, dat ze in onze buurlanden zo traag waren met het accepteren van die zo populaire naam Jan - och, daar waren ze buitenlanders voor. En de graven van Holland waren nu eenmaal notoir conservatief in hun naamgeving, met al hun Diederikken en Florissen. Maar hoe was het verder hier bij ons, in het land van Jan, Jannetje en hun jongste kind?

Toen Jan van Holland gedoopt werd liepen in de Lage Landen inderdaad al heel wat Jannen rond, zoals Jan van Borselen en zijn neef Jan Mulart (geboren ca 1260), Jan II van Arkel, Jan I van Kuyc (1230-1308), Jan van Teilingen, Jan Persijn van Haarlem, Jan van Renesse, Jan I van Heukelom en Jan (†1312), broer van Wouter II van Egmond. Binnen enkele jaren zou ook Floris' tegenstander Gijsbrecht van Amstel zijn zontje Jan noemen (1291). Toch kwam de naam Jan in de Lage Landen pas veel later in gebruik dan in de buurlanden Frankrijk en Engeland. In de noordelijke Nederlanden heb ik nog geen voorbeelden gevonden, ouder dan Jan van Putten, die genoemd wordt in 1216 (zoon van Dirk Persijn), Jan I van Lede (heer van Schoonhoven 1247-1258), Jan I van Arkel (heer van Arkel 1253-1264) en Jan I van Kuyc (geboren ca 1230). In de zuidelijke Nederlanden vinden we de reeds genoemde Ivan van Aalst (fl.1117-1145), Jan I, Castellanus van Brugge (1179-1196), Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen (geboren 1200) en haar neefje Jan I van Avesnes, graaf van Henegouwen (geboren 1218). In de Zuidelijke Nederlanden begint het gebruik dus (aanvankelijk sporadisch) in de twaalfde eeuw, en het zet flink door in de dertiende eeuw; in de Noordelijke Nederlanden - verder weg van Frankrijk - treffen we het gebruik van de naam Jan pas aan in de dertiende eeuw.

Liber Amicorum drs J. Nuis 1964-1991

De introductie in de Duitse landen loopt gelijk op met die in de Noordelijke Nederlanden. Jan I, vorst van Mecklenburg, ontving die naam in 1211. Jan van Nassau, bisschop van Luik van 1267 tot 1288, was wat jonger. Frederik van Zollern noemde twee van zijn zoons Johann; één van hen overleed in 1261, de ander in 1300. En Jantje van Holland was 12 jaar oud toen Rudolf II van Habsburg, hertog van Oostenrijk, zijn zoontje Johann noemde. Ook in de Russische vorstendommen doet (voor zover ik kan nagaan) de later zo populaire naam Iwan pas in de dertiende eeuw zijn intrede.

[In de grieks sprekende wereld is de naam Ioannes altijd in gebruik geweest, niet alleen bij geestelijken - ik herinner maar aan geliefde heiligen als Johannes Chrysostomos (c349-407), Johannes Klimakos (c 579-649) en Johannes Damaskenos (c 690-c749) - maar ook bij seculiere personen, zoals de basileus Ioannes I Tzimiskes (geboren c925) of Iwan Wladislaw, in 1015 Tsar der Bulgaren (grieks was niet zijn moedertaal, maar de Bulgaren behoorden wel tot de Byzantijnse cultuursfeer)].

Ik herhaal mijn vraag: waar komt het gebruik van de doopnaam Jan (of varianten daarvan) in West-Europa vandaan?

Een hypothese hierover heb ik beloofd. Welnu, deze houdt in dat de introductie voor seculier gebruik van de naam Johannes een van de gevolgen is van de kruistochten. Toen Godfried van Bouillon met zijn kruisleger in 1099 Jeruzalem veroverde, trof hij daar aan het Hospitaal van St.Jan de Doper, dat de kooplieden van Amalfi reeds in 1023 hadden gesticht ter ondersteuning van de pelgrims naar het Heilige Graf. Godfried zette deze instelling om in een geestelijke ridderorde, die in 1113 door paus Paschalis II als zodanig werd bevestigd. Al spoedig traden leden van de voornaamste geslachten in West-Europa toe tot deze 'Ridderlijke Orde van St.Jan de Doper van het Hospitaal te Jeruzalem'. In vele landen verwierf deze Johannietier Orde goederen: in de Noordelijke Nederlanden o.m. bij Nijmegen (1196), Montfoort en Utrecht (1252).

De populariteit van St.Jan de Doper als beschermheilige en schutspatroon moet door het succes van de Hospitaalridders aanzienlijk zijn toegenomen. Veel vooraanstaande families raakten daar - door toetreding van familieleden - bij betrokken. In Frankrijk en Franco-Engeland gebeurde zulks eerder dan in de Noordelijke Nederlanden en de andere vorstendommen van het Heilige Roomse Rijk. Zou daar niet de bron liggen van het seculiere gebruik van de naam Johannes? Dáárom JAN?

Het is, zoals gezegd, maar een hypothese. Misschien dat Jan Nuis in zijn nieuwe staat des levens de gelegenheid weet te vinden deze hypothese te toetsen. Ik hoop dat zulks hem dan veel genoeg bezorgt, en ik zou zeer geïnteresseerd zijn in zijn bevindingen!

In ieder geval, Jan: alle goeds!

Cor Baayen